

RAZGOVOR S ASTRITOM SALIHUOM*

Razgovor vodili
LUKA JANEŠ, RONI RENGEL I
BERNARD ŠPOLJARIĆ

JANEŠ: Profesore Salihu, za početak: filozofija u Kosovu? O tome ništa ne znamo, a ne vjerujemo da nema zanimljivosti.

SALIHU: Dinamičnog filozofskog života kakav je u Zagrebu na Kosovu još nema. Nedavno se to malo pokrenulo, a na samom početku, kada se katedra otvorila, imali smo dijamatiski pristup – znate kako je to bilo, čisti marksizam. U osamdesetim godinama došli su neki novi ljudi, koji su studirali u Zagrebu, i injektirali neki novi duh, praksisovski, da kažem. Primjerice, profesor Kulaši, koji je doktorirao na Lefebvreu kod Gaje Petrovića. Malo prije rata, kada su počele opresije, suspenzije, kada su nas sve protjerali sa sveučilišta, onda je zamah nekako prestao, znate, nešto se pomaknulo prije toga, imali smo konferencije, goste, najviše iz Zagreba, npr. Rudi Supek, Lino Veljak. Ali onda je to prestalo na nekih deset godina. Ipak, došla je nova generacija, imamo mlađih kolega, ali i stariji su počeli neke stvari pokretati, npr. profesor Kulaši, koji inače radi na Paris 8, doveo je francuske mislitelje, pokrenuo novu francusku misao kod nas i slično. Nedavno smo pokrenuli filozofsko društvo, sada svake godine imamo međunarodne konferencije. Kreće se.

JANEŠ: Jeste li naišli na probleme podjele u filozofiji, takozvane podjele na kontinentalnu i na analitičku filozofiju? Premda supstancijalnu odredbu podjele zapravo nitko ne zna, kod nas je to izraženo prisutno te iz nekog nejasnog razloga jedni drugima teško daju podršku.

SALIHU: Kod nas nema takve situacije, ali i nemamo puno takvih filozofa. Imamo jednog mlađeg kolegu koji je na doktorskom u Grazu, predaje logiku i praktički je jedini. Kod nas dominira, da tako kažemo, kontinentalna filozofija. No, ono što je interesantno jest da su kod nas počeli neki novi alternativni impulsi, koji nisu izravno s naše katedre, izrazitije ljevičarski nastrojeni i vaninstitucionalno održavaju debate i dovode vanjske filozofe poput Žižeka te komuniciraju s nekim radikalnim grupama u kojima su većina lenjinisti, maoisti, takve stvari.

* Izv. prof. dr. sc. Astrit Salihu rođen je 1966. godine u Prištini. Studirao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Prištini, na kojem radi od 1995. godine, a trenutno predaje kao izvanredni profesor. Godine 2008. doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Urednik je časopisa *NJOHJA*, a osim mnogobrojnih rasprava i eseja objavljuje i znanstvene publikacije.

RENGEL: Odakle taj impuls?

SALIHU: Od čitanja Žižeka i Badioua, pretpostavljam, virus se nastavlja. Ovi prvi rade i na prevođenju literature iz tog područja, npr. preveli su Gramscija i tako. To su uglavnom naši studenti, ali nisu angažirani na katedri, tj. odsjeku. Na neki su način u konfliktu s našom katedrom jer smo mi, ajde da tako kažem, ironični liberali. Oni nas žele nazvati neoliberalima, ali ustvari smo mi ironični liberali. To je prisutno i kod mojih pozicija jer volim tu redeskripciju, liberalnu utopiju Richarda Rortyja, gdje je ironija univerzalna. Imamo još neke kolege, kritične prema tim velikim konstrukcijama i idejama da ćemo dostići, da tako kažem, *regnum hominis*. Ali to je sve više ovako trendovski, biti ljevičar.

RENGEL: Zašto ste skeptični oko takvih konstrukcija?

SALIHU: Ne vjerujem da postoje transhistorijske, transkulturne esencije koje bi nas određivale, ja sam tu na pozicijama antiesencijalizma i koja se, na neki način, identificira s antiplatonizmom. Ako idemo od toga da, recimo, uzmemo Whiteheadovu izreku da je cijela zapadna filozofija ustvari Platonova fusnota, da nastavljamo od inteligibilne stvarnosti koju je on već projicirao, onda sam ja više u ničeanskim vodama, antisokratik, ali nisam za to da se odbaci sve što dolazi od Platona – samo mi je zapravo neprihvatljiv taj esencijalizam. Sami Platonovi dijalozi su, to smatram, jedno od najvećih bogatstva zapadne civilizacije. Platon nam je ustvari dao taj *beskonačni dijalog* u kojemu se uvijek raspravlja o svemu – i dijalog je sve. Na jednom mjestu u Rortyjevoj kritici Habermasa, gdje Habermas uzima na osnovi paradigme komunikativnog uma da je konsenzus imanentan sporazumijevanju, Rorty ironično kaže da ako je cilj svake komunikacije samo sporazum, onda mi ulazimo u dijalog da više ne bismo dijalogirali, da bismo došli do kraja dijaloga. I to nije dobro, mora stvar ostati otvorena, društvo se ne smije strukturirati na takav način da bi se zatvorilo, nego Zapad ima biti jedan otvoreni projekt.

RENGEL: Ne čini li Vam se da u 21. stoljeću ustvari nema puno takvog dijaloga? Čak ni unutar filozofskih disciplina?

SALIHU: Mi ustvari imamo taj problem naslijeđen od aristotelovske podjele znanosti i znanja. Došli smo do velikih podjela, kao npr. kod Kanta, tri kritike. Tu nastaju pukotine koje ne uspijevamo nadići. Ako ostajemo na prvoj kritici, idemo prema znanosti, pozitivizmu, scijentizmu, ako smo na praktičkom umu onda smo na politici, etici, a ako smo na zadnjoj onda smo na esteticu. Pa imamo podjele na etičko-političku dimenziju, pa estetičku, pa scijentističku. To ni

Kant nije uspio, nije došao do neke velike sinteze, i dalje je raspodijeljen. Ali mi smo sada u jednoj sasvim novoj situaciji, mi smo sada u promjeni, nismo više na njutnovskoj determinističkoj epistemi, nego smo na sasvim drugoj razini teorija katastrofe, fraktala, valova, kvanta, neodređenosti. Došli smo do toga da ni materija nije više samorazumljivo supstancija, nego je isprepletena s teorijama polja i energije te pored ovih, teorija katastrofe, fraktala itd. To su opet pokušaji sinteza da se vratimo determinizmu, da vidimo univerzum kao jedan sat koji ima svoj sustav kretanja. Teorije kaosa i katastrofe ne znače kraj svega, naprotiv, tu je uvijek prisutno nekakvo samo-organiziranje univerzuma (*self organizing universe*), uvijek se dolazi do nečega drugoga. Ne ide sve prema propasti, postoji neka unutarnja kohezija.

RENGEL: Podržavate li onda alternativne impulse na Kosovu, premda se ne slažete s njima?

SALIHU: Moraš podržati, sve su to iste strukture misli. Znače onu izjavu, ako nisi revolucionar s 20, nemaš srca, ako si revolucionar s 40, nemaš pameti. Mlađi su uvijek osjetljiviji na socijalna pitanja i probleme pravednosti i sve su to iste strukture mišljenja, traže rješenja u transcendentnim projektima, treba za to vremena. Recimo, ima na Kosovu i mlađih koji su se u posljednje vrijeme radikalno islamizirali. Ne puno, ali ima, prije nije bilo. Jedni vjeruju da će na drugom svijetu bolje živjeti, drugi samo to sekulariziraju, sve je to judeokršćanska tradicija, i marksizam u to spada, ista je logika. U kršćanstvu imate obećani narod, imate sudnji dan, kod Marxa klasu sa historijskom misijom – proletarijat, imate revoluciju. Isto je sa konceptom rada; kod Marxa rad je na neki način prokletstvo, dok radimo smo u nužnosti, u materijalnoj produkciji, u kršćanstvu ne treba raditi za tijelo, nego za dušu. Pogledajmo kako se shvatanje rada reflektira na ekonomskoj sferi. Na primjer, na Zapadu imamo dvije koncepcije rada, ili dva sasvim suprotna shvatanja: protestantsko shvatanje gdje rad oslobađa i spašava, kod marksističkog rad je prokletstvo (ovdje ne treba napomenuti da je ovo takođe blizu katoličkom shvatanju rada). Uzmite i uporedite razvitak protestantskih i katoličkih država, a da ne pominjemo neku socijalističku državu. Prema meni je i jedno i drugo religijsko. Analitičari, pak, hoće kontrolirati mišljenje i jezik, sve oduzeti.

RENGEL: Može li nam žižekovski kapitalistički marksizam kako koristiti?

SALIHU: [Smijeh] Nekad mi je Žižek dobar. Neki sam dan čitao njegov komentar na Trampa, odnosno što bi sada ljevica trebala raditi jer im je Trump uzeo sve imperativne. Trump, na neki način, vodi ljevičarsku politiku: antiglobalistički pristup, otvaranje domaćih radnih mjesta i industrije, istjerivanje stranih investitora,

povlačenje manufakture izvana natrag u državu, povlačenje vojske – sve su to ljevičarske pozicije, sada je ljevica zbnunjena, ne zna kako da se spram toga postavi. I dio je te paradigme da on ustvari pokazuje svijetu tu novu rekonfiguraciju i u „mediasferi”. On je ustvari prvi političar koji se suprotstavio medijima, *CCN-u*, *New York Timesu*, izbacio ih iz sale – i dobio je izbore samo svojim *Twitterom*. A ranije... Da je netko ušao u takav konflikt, bilo kakav takav konflikt, on bi pao s vlasti. I on je sad pokazao svim tim medijima, svim tim institucijama, da su nadiđeni. To je prvi impuls novog kojeg još mediji nisu svjesni – dobili su jednu pravu šamarčinu.

JANEŠ: Nedavno smo naišli na jedan novinski članak u kojemu je bilo govora o tome da je Trump, posve nesvjesno naravno, oduzeo u toj zemlji, možda i šire, filozofiji njeno oružje, njene alate. Sve o čemu je školska filozofija poučavala, od kritičkog mišljenja, dijaloga, preko uvažavanja pozicija, do argumentacijskog izlaganja i dalje, pristankom naroda na vulgarnu komunikaciju, filozofija je izbijena iz utrke.

SALIHU: Hm. Prije nego što se sve odvalo, rekao sam bio svima da Trump sto posto pobjeđuje, apsolutno sam bio siguran. Jer prethodnici krizne situacije, demokrati, naročito po pitanju islamskih radikala, to nisu dobro vodili. Islamisti su počeli uzdrnavati čitav svijet, naravno da je trebao doći „Trump”. Ja imam jednu paradoksalnu tezu o Trumpu, a to je da je Trump „posljednji mohikanac” demokracije. Jer on jedini može obraniti demokraciju od same sebe. Mi imamo taj paradoks u koji su upali radikali svih provenijencija; radikalna ljevica, npr. ova u Ateni, i kao i islamski radikali: oni su dirali u ono najsvetije u demokraciji, ono što se nikako ne dira. Npr., što rade islamski radikali, oni se preko mehanizama demokracije pozivaju na svoja prava i zatim kroz njih hoće šerijat, što je antidemokratski zakon. Dakle, demokratskim putem žele suspendirati demokraciju. I ovaj je brani. Jest da to nekome izgleda neprihvatljivo, da to nije demokratski – ali jest, demokratski je, demokratski je braniti demokraciju od „demokrata” koji je žele suspendirati. „Posljednji mohikanac” demokracije. Svi se začude kada to kažem jer se svi ponašaju kao da je Trump tamo neki idiot, populista, plaše se njegovog latentnog fašizma itd. Po meni, on nije ništa od toga.

JANEŠ: Što mislite o jačanju desnice u Europi?

SALIHU: Da vam iskreno kažem, meni je žao Europe. Husserl u jednom svom predavanju kaže da ono što Europu najviše ugrožava jest njen umor. Vidim da ima tog umora u Europi. On kaže da Europljani moraju biti hrabri da bismo održali taj projekt. I to je jedini projekt koji na neki način u tom vrtlogu dijalogičkog ujedinjuje sve. To je važno.

ŠPOLJARIĆ: Gdje počinje politika, prestaje filozofija, pa da zaokrenemo prema filozofskom završetku: Vi ste se posvetili postmoderni i estetici postmoderne. Zašto?

SALIHU: Nakon što sam završio studije, meni je možda i više od dvije godine trebalo da ponovno počnem čitati filozofiju. Sve što sam tada čitao, to je bila ljevičarska euro-marksistička literatura, frankfurtovci, *praxis* škola, to je bio naš studij. I sve te teorijske konstrukcije su mi bile nedovoljne i nikako se nije uklapalo u sve ono što se događa. Nisam mogao iz toga dobiti filozofske odgovore. I onda mi je u ruke palo Lyotardovo *Postmoderno stanje*. Prvi sam puta došao do jedne refleksivne instance koja me oslobodila tih dovršenih konstrukcija. On je postmodernim nazvao to nevjerovanje u velike priče, tu rezervu. To je bilo ključno za mene i zašto sam se preorijentirao. Možda još nisam bio u stanju shvatiti u ono vrijeme da možda baš kod Nietzschea počinje sve ovo, ali vidio sam tu kritiku metafizike, da je on nekako blizu postmetafizičkom mišljenju, ali Lyotard je bio oslobađanje. I počeo sam drugačije promatrati sve što se događa oko mene i to me relaksiralo. Taj postmoderni liberalizam gdje se oslobađaju partikulariteti, ta agonistika jezičkih igara – tu sam vidio da sam sada slobodan i da mogu početi ponovno misliti. Mi smo čitali te knjige o boljem društvu, boljem životu – ja sam čak diplomirao na Blochu, na *Principu nada*. Ali kada sam pogledao oko sebe, toga nije bilo. I zato sam jedno vrijeme samo čitao romane. Sve do Lyotarda.

ŠPOLJARIĆ: S tim u vidu, što je onda Vama filozofija?

SALIHU: Filozofski osloboditi svoje mišljenje u stvari je neka vrsta prokletstva. Ti se cijelo vrijeme suočavaš s ne-mišljenjem. Ali, da ti iskreno kažem, ne vidim filozofiju kao nužnu. Vidim je kao balet. Možemo živjeti bez baleta, mi baš kao u baletu glamurozno idemo po konceptima i pojmovima. Volim to, ali ne govorim ljudima da je filozofija nužna, ne mislim to. Ljudi mogu živjeti neteoretski, ne trebaju ti, kao što kaže Rorty, velike metafizičke formacije da bi bio solidaran, tako većina i živi. Nisam od onih koji misle da filozofija određuje sve.

ŠPOLJARIĆ: Često ste govorili o temama iz područja filozofije arhitekture. Ako povežemo kontekst postmoderne umjetnosti i Foucaultovu teoriju moći, naznačuje li što arhitektura za društveni ustroj?

SALIHU: Modernistički projekt u arhitekturi bio je misionarski, pretendirali su na revoluciju bez socijalnog krvoprolića – samo transformacijom prostora. Vjerovali su da društvo možeš transformirati i urediti drugim metodama...

ŠPOLJARIĆ: Slovenski filozof Marko Uršič jednom je prilikom komentirao da je renesansa primjer kulturnog pokreta koji je promijenio društvo bez revolucije. Ima li to kakve veze s težom koju ste započeli?

SALIHU: Renesansa i jest promijenila društvo na neki način. To možete pratiti na primjeru umjetnosti. Dok sam držao predavanje o Le Corbusieru, spominjao sam jedan od njegovih ključnih pojmova, *svjetlost*, uz *apstrakciju*, *mašinu* i *revoluciju*, kao ontološku kategoriju. Kada pratite povijest svjetla, možete objasniti povijesne promjene. Npr. svjetlo ste kao važno imali u antici, u srednjem vijeku ono je zatomljeno, dobar su primjer gotičke katedrale, onda u renesansi dolazi do povratka svjetla, da bi onda ono eksplodiralo u modernističkih arhitekturi, svi su ga tražili – i isto su tako mislili da će promijeniti društvo. Zato imamo frazu „arhitektura ili revolucija”. Ali tu imate opet problem pozitivnih namjera i negativnih posljedica, tih, velikih ideja. Pogledajmo u čemu živimo danas, u betonskim strukturama – kavezima. Taj je problem tek Heidegger pokrenuo i o tome se zapitao, o kontekstu. Time se kontekst vratio u pitanja vezana za modernističku arhitekturu koja je bila konceptualna, koja je raskrstila s tradicijom. Zato je postmodernistička arhitektura oslobađajuća – ne ide na ovo ili–ili, nego na i–i.